

TÜRKÇEDEKİ ÇOCUK SÖZÜ GERÇEKTEN ‘DOMUZ YAVRUSU’ MU DEMEK? *

Milan ADAMOVIĆ**
Aziz MERHAN***

Özet: Yaygın görüşe göre çocuk sözcüğü ‘domuz yavrusu’ anlamıyla ortaya çıkmış, zamanla ikinci anlamı olan ‘çocuk’ öne çıkarak diğer anlamı unutulmuştur. Sözcüğün kökenini araştıranlar kök sözcük hususunda fikir birliğinde olup anlam kaymasından söz etmektedirler. Oysa bugün kullandığımız çocuk sözcüğü Anadolu ağzlarında da görülen çağa sözü ile -cuk küçültme ekinin kaynaşması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, etimoloji, çocuk sözlük biriminin kökeni.

Does The Turkish Word ‘Çocuk’ Really Mean ‘Piglet’?

Abstract: According to the widely accepted view, the word ‘çocuk’ first appeared with the meaning ‘piglet’, and in time, it acquired its second meaning ‘child’, which then became more dominant. Those who have studied the origins of the word have reached an agreement on its early meaning, and explained the process of meaning change as an example of semantic shift. On the other hand, the word ‘çocuk’, which we use today and appears also in regional Anatolian dialects, has emerged as a result of the contraction of the word ‘çağa’ with the addition of the diminutive suffix -cuk.

Keywords: Turkish, etymology, etymology of the lexeme ‘çocuk’.

Türkoloji’deki yaygın görüşe göre Türkçedeki *çocuk* sözünün ilk anlamı ‘domuz yavrusu’ iken zamanla bazı koşullara bağlı olarak değişime uğrayıp ikinci anlamı olan ‘çocuk’u bünyesine dâhil etmiştir. Takip edilebildiği kadarıyla bu ilk kez, meşhur sözlüğünde *çocuk* sözcüğünün yüksek (gehoben) dilde ‘domuz yavrusu’ ve aşağı (nieder) dilde ‘çocuk’ anlamında olduğunu yazan Meninski’de (1680: 1673) görülmektedir. Her ne kadar biraz ilkel gibi geliyorsa da Viyanalı sözlük bilimcinin yorumu uzmanlar tarafından çok olumlu karşılanmıştır. Sadece Clodius, Zenker, Radloff gibi sözlük bilimciler ‘domuz yavrusu’ → ‘çocuk’ tezi taraftarlarından sayılmamakta, bu anlam değişimini alanın önde gelen etimologları da açıkça desteklemektedir.

* “Heißt türkisch *çocuk* wirklich ‚Ferkel’?” başlıklı Almanca makalenin çevirisidir.

** Prof. Dr. (emekli), Georg-August-Universität Göttingen.

*** Yard. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi.

TÜRKÇEDEKİ ÇOCUK SÖZÜ GERÇEKTEN 'DOMUZ YAVRUSU' MU DEMEK?

Türk dillerinin ilk etimolojik sözlüğününün yazarı olarak ünlenen Vámbéry etimologlar grubunun birincisi olarak Türk dillerinde 'domuz yavrusu' ve 'çocuk' kavramlarının aynı zamana rastladığı görüşüne katılmış ve buna uygun olarak *çocuk* sözünü Çağataycadaki *çoçuk* "domuz yavrusu" ile birlikte göstermiştir (1867: 279^b).

Benzer bir görüşü *çocuk*'u Çağatayca'daki چوچوق, domuz yavrusu'ndan getiren Budagov ileri sürmektedir. Bunu Çağatayca'nın sonraki devrini yansıtan Fazlallâh sözlüğüne dayandırmaktadır (1869: 492^a).

Kerestecian [Keresteciyan] da 'domuz yavrusu' ve 'çocuk' kavramlarının birbirleriyle olan bağlantısını bir farkla desteklemektedir. O, sözcüğün kökenini Çağatayca'da aramak yerine yaşayan bazı Türk dillerindeki *çoçka* 'domuz' sözcüğünde bulmaktadır (1891: 183).

Destekçilerden biri de [Ahmet] Caferoğlu'dur. O, 'domuz yavrusu' → 'çocuk' anlam değişimini ilk kez ayrıntısıyla açıklamayı dener. Bunu etnografik bir nedene dayandırmaktadır. İlk anlamı olan 'domuz yavrusu'nu İslam öncesine dayandırırken ikinci anlamı olan 'çocuk'u Türklerin, İslamiyeti kabulünden sonra din bağlantılı domuzdan tiksintmeleri sonucunda ortaya çıkmış olduğu görüşündedir. Koşut örnekleri *enik* 1) 'hayvan yavrusu', 2) 'çocuk' ile *kiçi* 'küçük' → *küçük* 'köpek yavrusu' sözcüklerinde bulmaktadır. O, Türkçe *çocuk* 'çocuk' sözünü etimolojik olarak bir yandan Çağatayca *çocuk* (!) 'domuz yavrusu', diğer yandan yaşayan Türk dillerindeki *çoçka* 'domuz yavrusu' ile birlikte göstermektedir (1947: 12-16).

Räsänen (1969: 113^a) aslında Vámbéry ve Budagov'un görüşüne katılmakla birlikte *çocuk* 'çocuk' sözünü Doğu Türkçesindeki *çoçuk* 'domuz yavrusu' sözcüğünden getirmekte, bunu muhtemelen ara devirdeki Kaşgarlı Mahmud'un sözlüğünde (DLT) de geçen *çoçuk* 'domuz yavrusu' gerçeği ile desteklemektedir. Böylelikle sözcük eski bir sözlük biriminin meşruluğunu elde etmiştir.

Brands (1973: 118), *encik*, *enik* 'ev hayvanlarının yavrusu' > Anadolu ağızlarında 'çocuk' olmasına benzer anlam değişimine uğraması gerekçesiyle *çocuk* 'çocuk'u Türkmençe *jöjuç* 'domuz yavrusu' ve aynı anlamdaki Azerice *čoşğa* sözcükleriyle aynı kategoride göstermektedir.

Menges (1984: 45-76, özellikle 70) çok bilimsel ama maalesef biraz karmaşık açıklamasında *čoçuq*, *čoçqa* ve *çocuk* sözlük birimlerini tabu baskısı altındaki biçimlerin çeşitliliği (ve her ne kadar anlamları da?) olarak kabul edilmesi gereken 'domuz' esas anlamlı tek sözcük olarak görmektedir.

Etimolojik sözlüğünde Hasan Eren (1999: 96) 'domuz yavrusu' anlamını asıl anlam diye nitelemekte ve Caferoğlu'nun 'domuz yavrusu' → 'çocuk' anlam kayması özel bir açıklamaya ihtiyaç duymadığı biçimindeki ifadesine işaret ederek bunu "Orta Türkçe"deki 'çocuk' ve 'kuş veya hayvan yavrusu' anlamlarına gelen *bala* örneğiyle destekleyerek Türk dilinde yaygın olduğu görüşündedir. Türkçe *çocuk*'un kök sözcüğü olarak Türkmençe, Özbekçe vd. *çoçka* 'domuz' ile "Orta

Türkçe” *çocuk* (!) ‘domuz yavrusu’ sözcüklerini göstermekle o, az çok Caferoğlu’nun görüşünü benimsemektedir.

Tietze’nin kısa bir süre önce yayınlanan etimolojik sözlüğü de (2002: 525) konu hakkında yeni düşünceler ileri sürmediği gibi Räsänen’in *çocuk* ‘çocuk’ sözünün Çağatayca *çoçuk* ‘domuz yavrusu’ sözcüğüne dayandığı yönündeki etimolojisini tekrarlamaktadır.

Bu geriye bakıştan anlaşılacağı gibi etimologlar *çocuk*’un kök sözcüğü hususunda birbirlerinden önemsiz derecede ayrılmaktadırlar, sözcüğün ilk anlamı olan ‘domuz yavrusu’ hususunda ise eksiksiz fikir birliğinde olup ‘domuz yavrusu’ → ‘çocuk’ anlam kaymasından söz etmektedirler.

Bilginlerin bu fikir birliğine karşın ‘domuz yavrusu’nun ‘çocuk’ anlamına dönüşmesi tezi inandırıcı değildir. Domuza değer vermeyen ve İslamiyetin kabulünden sonra da vermemiş olan bir halkta bu biçimdeki semantik bir gelişim için etnografik destek eksik kalmaktadır. Ayrıca domuz yetiştiren halklar bile ‘domuz yavrusu’ kavramını olumlu anlamda kullanmayıp aksine bu sözcikle mecazen ‘kirli veya düzenli olmayan bir çocuk’u kastettikleri hususu da göz önünde tutulmalıdır.

Öncellerin etimolojik önerilerinde de çok eksiklikler var. Hem Kerestedjian hem de Menges ile Eren *çocuk* sözünü ne semantik ne de fonetik inandırıcılığı olmayan Türkmençe, Özbekçe ve diğerlerindeki *çoçka* ‘domuz’ sözcüğünden getirtmektedirler.

Vámbéry ile Räsänen’in *çocuk* ‘çocuk’ < Doğu Türkçesindeki *çoçuk* ‘domuz yavrusu’ önerisi sadece fonetik bakımdan iyidir, ancak keskin farklılıklar gösteren anlamlar daha çok bu öneriyi geçersiz kılmaktadır. Öyle ki insan haklı olarak kendi kendine her iki sözcüğün fonetik benzerliğinin bir rastlantıya dayanıp dayanmadığını sormak zorunda kalmaktadır. Eğer *çocuk* sözü her şey karşın Doğu Türkçesinden getirilmek isteniyorsa, alınma veya bağlantı yolu da mutlaka gösterilmelidir. Çünkü Türkçe [Türkiye Türkçesi] ile Doğu Türkçesi ortak sınırlara sahip olmadıkları gibi dil coğrafyası bakımından da birbirlerinden çok uzakta bulunmaktadır.

Bilginlerin *çocuk* sözcüğü konusunda Meninski’ye ve onun verdiği bilgilere güvenmesi de tam olarak doğru değildir. Meninski’nin Türk yazı dilinde *çocuk* sözü ‘domuz yavrusu’ anlamına geliyor görüşü doğrulanmamaktadır. Türkçe eserlerde *çocuk* ‘domuz yavrusu’ sözlük birimi ne Meninski’den önce ne de ondan sonra ortaya çıkmadığı halde insan, bu hususta Viyanalı sözlük bilimcinin yanılığından söz etmek zorundadır. Üstadın elinde sayısız yazılı kaynak yanında içinde چوچوق ‘domuz yavrusu’ geçen bir tane de Çağatayca sözlük bulunduğundan bu sözcüğü yanlışlıkla Türkçeye bağlayıp *çocuk* ‘çocuk’ ile aynı sözcük sandığı akla gelmektedir.

TÜRKÇEDEKİ ÇOCUK SÖZÜ GERÇEKTEN 'DOMUZ YAVRUSU' MU DEMEK?

Buna karşın *çocuk* 'çocuk' sözünün Meninski'nin yaşadığı yıllarda konuşma dilinde sözlük birimi olarak var olması Meninski'nin bilgisinin inandırıcı ve yeniden gözden geçirilebilir olduğunu göstermektedir. Bugün bu popüler sözcüğün Meninski'nin yaşadığı devirden sonra gittikçe yazı diline yerleşip *evlād*, *veled*, *ferzend* yanında bir yer edindiği bilinmektedir. Tarama Sözlüğünde *çocuk* sözcüğü kaydedilmediğinden sözcüğün yazı diline yerleşme aşamaları hakkında şu an başka bir şey söylenemez.

Çocuk 'çocuk' sözünün halk dilinde geniş destek gördüğünü diyalekt araştırmalarındaki notlar doğrulamaktadır. Onların değerlendirilmesi, sözcüğün merkezî ve batı Anadolu'yu kapsayan alanda yaygınlık kazandığını ve ayrıca Bulgaristan'daki Türkler ile Gagavuzların da kullandığını göstermektedir.¹

Daha da önemlisi diyalekt araştırmalarındaki notların 'çocuk' için yine Anadolu'da yaygın olan ikinci bir sözcüğü ortaya çıkarmasıdır. Bu sözcük *çağa*'dır (Derleme 1939: 291^a).² *Çağa* sözü artünlü *ğ*'yi içerdiği ve bu sürtünmeli ses, ağızların genelinde sürtünmesini büyük oranda yitirdiği için *çağa* sözünden *çaa*, *ça* ve diğer kaynaşma biçimleri ortaya çıkmışlardır. *ğ*'nin *w*'ye dönüştüğü ağızlarda *çova*, *çoa*, *çoğa*, *çoğ* gibi dudaksız ünlü kaynaşmaları görülmektedir (Derleme 1968: 1033^a). Kaynaşmalardan biri *-cuk* küçültme ekiyle birlikte *çocuk* 'çocuk' sözcüğünü vermektedir.

Çocuk 'çocuk' sözcüğünün fonetik gelişimi prensipte şöyle tasavvur edilebilir: *çağacık* → *çağcık* → *çawcık* → *ço^wcuk* → *çōcuk* → *çocuk*. Ancak Anadolu ağızları -daha önce görüldüğü gibi- çeşitli kaynaşma biçimleri gösterdiği için tabii ki farklı gelişim yolları da söz konusudur. Bunu ayrıca Anadolu'nun bazı bölgelerinde sözcüğün *çocuk*, bazılarında ise *çacuk* 'çocuk' olarak görülmesi gerçeği desteklemektedir. Zaman zaman hatta ilk hecede vurguya sahiptir, krş. Kastamonu ilinden *çacuğu* örneği ve batı Anadolu'dan (Balıkesir, Isparta, Burdur) sayısız *çocuk* örnekler (Caferoğlu 1943: 50 - satır 11 ve a.g.y. 1940: 9, 64, 67, 69, 74, 123). Bu vurgu önceki kaynaşmayı göstermektedir.

Küçültme ekinin sözcükle kaynaşmasından sonra dil duygusu, sözcüğün küçültme anlamını ortadan kaldırmıştır. Öyle ki *çocuk* sözü şimdi her çocuğu niteleyebilir. Küçültme anlamının kırıntılarının bir yerlerde hâlâ kalıp kalmadığını dil tarihi açısından gerekli materyalin şu anki eksikliğinden dolayı söylemek güçtür. Küçültme anlamının bir örneği muhtemelen sözlüğünde *çocuk*'u 'küçük çocuk' biçiminde çeviren ve *oğlancık* ile karşılaştıran Alexandridis'te (1812: 25) bulunmaktadır.

¹ Sözcük aslında yer yer 'oğlan' anlamına gelmesine karşın bu anlamı ikincil olup etimolojik olarak daha az önem arz etmektedir.

² Türkmencedeki *çāğa* sözü bilindiği gibi 'çocuk' anlamındaki standart sözcüktür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki *çocuk* ‘çocuk’ sözcüğü ortaya çıkışını ğ’nin sürtünmesini yitirmesine borçlu olan ve tamamen rastlantı sonucu Doğu Türkçesindeki چوچوق sözcüğü ile fonetik benzerlik gösteren Anadolu’ya özgü oldukça yeni bir oluşumdur.

Kaynaklar

- ALEXANDRIDIS, D. (1812) *Lexikon tourkikograikikon*, Vienna.
- BRANDS, Horst Wilfrid (1973) *Studien zum Wortbestand der Turksprachen*, Leiden.
- BUDAGOV, Lazar (1869) *Sravnitel’nyj slovar’ turecko-tatarskich narečij*, Bd. 1, St. Petersburg.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1940) *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme*, 1, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1943) *Anadolu Ağzlarından Toplamalar*, İstanbul.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1947) “*Küçük, çocuk, enik* kelimelerinin morfolojik ve semantik değişmelerine dair“, *Türk Dili Belleten*. Seri III, Nr. 10-11: 6-12.
- Derleme (1939) = *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*, 1, İstanbul.
- Derleme (1968) = *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, 3, Ankara.
- EREN, Hasan (1999) *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- KERESTEDJIAN, Bedros (1891) *Materiaux pour un dictionnaire étimologique de langue turque*, Constantinople.
- MENGES, Karl Heinrich (1984) “Das Problem der gelehrten Volksetymologie“, *Die slawischen Sprachen*, Bd. 6, München.
- MENINSKI, Franciszek Mesgnien (1680) *Thesaurus linguarum orientalium*, Bd. 1, Wien.
- RÄSÄNEN, Martti (1969) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen*, Helsinki.
- TIETZE, Andreas (2002) *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, 1, İstanbul-Wien.
- VÁMBÉRY, Hermann (1867) *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig.